

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS IV.

SCIENTIA – ETHICA

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS IV.

ACTA OFFICINAE PROGRAMMATE „OTKA” SVSTENTATAE
IN AEDIBVS UNIVERSITATIS SCIENTIARVM DEBRECENIENSIS
REDACTA

SERIEM EDENDAM CURANT

LADISLAUS TAKÁCS ET URSULA TÓTH

Hoc volumen redigit

Ursula Tóth

Lectores

Aurora (Hajnalka) Óbis, Catherina Csízy

Adiutrix redactoris

Beatrix Kálny

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS IV.

SCIENTIA – ETHICA

DEBRECEN

2017

A DEBRECENI EGYETEM KLASSZIKA-FILOLÓGIAI ÉS
ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA

A kiadvány támogatói:

OTKA 104789 K

Járom Kulturális Egyesület

A borítón: Raffaello *Athéni iskola* című freskójának részlete
(Stanza della Segnatura, Vatikán, Róma)

ISSN 2064-9754

ISBN 978-963-473-962-3

Kiadja a DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
A kiadásért felelős: Dr. Forisek Péter, tanszékvezető egyetemi
docens

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOMJEGYZÉK

PRAEFATIO	7
PATAKI ELVIRA: <i>Herma gynaikón</i> . Női erények és költői megjelenítésük Nazianzosi Szt. Gergely sírepigrammaiban	9
MARÓTH MIKLÓS: A filozófia mint a Szentírás interpretációjának eszköze. (Nesztoriánus volt-e Nestorios?)	40
CSÍZY KATALIN: Themistios: <i>Or. I. Peri philanthrópias</i>	60
ADORJÁNI ZSOLT: Artemis Polias alakja Kallimachos harmadik himnuszában	75
SCHILLER VERA: Szüzi kötelezettségek és megszegési lehetőségeik a királyi származású papnők életében	89
TAKÁCS LÁSZLÓ: Kollektív bűnösség: Cicero. Megjegyzések a Catilina elleni első beszéd consuli álláspontjához	100
CZEROVSZKI MARIANN: Szerepek és erények. A segítő funkció és a hűség összekapcsolódása a <i>Tristia</i> történeteiben	109
TAKÁCS LÁSZLÓ: Lucretius és Seneca <i>De clementia</i> -jának bevezetője	119
ADAMIK BÉLA: A vulgáris latin /b/ és /w/ fűziójának összefüggése a magánhangzóközi /w/ kiesésével a feliratos anyag tükrében	128
BARTA ANDREA: Levél az alvilágba. Az Aq-2 átoktábla (Előzetes jelentés)	145

GONDA ATTILA: Az Aquincum–Aquileia–Salona háromszög: latin nyelv a római birodalom Alpok–Duna–Adria régiójában	161
LÁZÁR ISTVÁN DÁVID: „... <i>ut sine literis bonus sim</i> ”. Tudás, műveltség és jámborság Petraracánál	196
A KÖTET SZERZŐI	204

LEVÉL AZ ALVILÁGBA AZ Aq-2 ÁTOKTÁBLA (ELŐZETES JELENTÉS¹)

BARTA ANDREA

2015 tavaszán az aquincumi polgárváros keleti temetőjének komplex régészeti feldolgozása során két, korábban még nem vizsgált ólomlapon karcolatok váltak olvashatóvá. A többszörösen összehajtott lemezek 2000-ben kerültek felszínre, 2–3. századi hamvasztásos sírok közelében. Jelen tanulmányban immár a második tábláról (a továbbiakban Aq-2 munkaszámon) közlöm az előzetes vizsgálat eredményeit, hasonló módszereket alkalmazva, mint az első darabnál (Aq-3).²

¹ Jelen tanulmány az OTKA K 108399 ny. sz. „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 3. szakasz” című projektje keretében az MTA ‘Lendület’ Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoportban készült. Köszönöm Zsidi Paulának, az ásatást vezető régésznek és Lassányi Gábornak, az OTKA K 100956 projekt által támogatott régészeti feldolgozást irányító régésznek, hogy a leleteket átengedték számomra, valamint hálás vagyok a táblák tanulmányozása során kapott értékes segítségükért. Külön köszönöm Adamik Bélának a szöveg nyelvi vizsgálata során nyújtott útmutató javaslatait. A tanulmány angol nyelvű változata hamarosan megjelenik, l. A. Barta, A Letter to the Underworld. A Research Report on the Curse Tablet Aq-2, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* (közlésre elfogadva).

² Leltári szám: 2000.11.2973a. A másik tábla (Aq-3) előzetes eredményeihez és az előkerülés régészeti vonatkozásairól, l. Barta A., Ito Pater, Eracura és a levélvivő, *Antik Tanulmányok* 60, 2016, 81–91. (Angol nyelvű változata: A. Barta, Ito Pater, Eracura and the Messenger. A Preliminary Report on a Curse Tablet from Aquincum, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 51, 2015, 101–113.) Az általam Aq-1 számmal jelölt átoktábláról (*TitAq* III 1436, *TitAq* = Kovács P.–Szabó Á., *Tituli Aquincenses I–III*, Budapest, 2009–2011) a legfrissebb beszámoló: Barta A.–Lassányi G., Az elgörbült nyelv. Új adatok egy aquincumi átoktábla rítusához, *Ókor*, 2015/1, 70–74.

I. A tábla külső jellegzetességei

Az Aq-2 ólomtábla megközelítőleg téglalap alakú, maximális mérete $8,1 \times 9,3$ cm. A tábla egyik függőleges oldalát hullámvonalban vágták ki, ez minden bizonnyal egy gyors vágómozdulat eredménye, ugyanis pontos előkészítésre utal, hogy a szövegmezőt egy függőleges vonallal előzetesen kijelölték. A lemezkét – a szöveg elhelyezkedését tekintve – alulról kezdve hétszeresen összehajtották. Legfelülre a legalsó rész került, mely kinyitáskor ugyan letörött, de a szöveg olvashatóságát nem befolyásolja.

Ellentétben az Aq-1 és Aq-3 táblákkal ennek a táblának mindkét oldalát teljesen teleírták. A szöveg nagy része jó állapotban őrződött meg, a betűk kiolvasása pusztán a kívülre került oldal legfelső sorában okoz gondot, helyreállításuk ez idáig nem történt meg. A belső oldal összképe rendezettebb, az írnok tartotta az előre kijelölt bal oldali margót, viszont a sorok végén a betűk sűrűbbé válnak. A szöveg nem tölti ki a rendelkezésre álló helyet, a tábla alján egy-két sornyi terület üresen maradt. A külső oldal ezzel szemben kevésbé rendezett összhataást nyújt. Ennek oka, hogy miután elfogyott a hely a táblán, az írnok 90 fokkal balra fordítva a táblát folytatta a szöveg felvését, ezzel ráírt a korábban felrótt sorokra. A két rétegben felvitt írás és a kívülre került, jórészt elpusztult betűk miatt a külső oldal szövege egyelőre több ponton hiányos, helyreállítása további vizsgálatokat igényel.

Az Aq-2 betűformái hasonlóak az Aq-3 táblán használtakhoz, de számos eltérés vehető észre, ami alapján kétséges, hogy egy kéz munkái lennének. Leginkább az A betű különbözik az Aq-3 jellegzetes formájától: itt pusztán két egymást metsző vonallal írták, a jobb oldali szár az egyharmadával a bal fölé nyúlik. A görög betűk vagy azokra emlékeztető betűformák hiányoznak. A D betű sem csepp alakú, sokkal kerekesebb az Aq-2 táblán. Végül az S betű eltérését érdemes még kiemelni: míg az Aq-3 írásformájában alapvonalon állnak, itt a betű felett látható egy rövid vonal.

1. kép. Az Aq-2 kibontás előtt (Lassányi G. felvétele)

2. kép. Az Aq-2 belső és külső oldalának fényképe (Lassányi G. felvétele)

II. A belső oldal

1	CLAVDIA FLAVIA SO
2	SIMVSEACVRAROGATETP
3	ṬETSIBIZOSIMVSITOPATR
4	I EANOMINAQVEVOBIS
5	DOTITIALEXSANDRICANDI
6	DIMAMANISMARCELLINI
7	QVIETATTANIIMARCIANI
8	QVICVNQVAATVERSARIVS
9	SVRGESERITSI SERVOSILI
10	BER I SIQVIATVERSARIVS
11	SVRGESERITNOVVSROGA
12	MVS ERACVRAPATRIO
13	RVNOMINAATSTVDIAS

3. kép. Az Aq-2 belső oldala (Barta A. rajza)

1. Átkozók és megátkozottak

A belső oldal három névvel kezdődik, ők a mágushoz forduló megrendelők. E nevek Aquincumban is többször előfordulnak. A női nevek (*Claudia*, *Flavia*) hosszabb időtávon, *Zosimus* eddig csak a 2. századból volt ismert.³ Ez utóbbinak az első sorban álló formája a jóval ritkább *S*-szel kezdődő alakváltozatot mutatja (*Sosimus*), de a 3. sorban már a gyakori vagy standard formájában ismétlődik meg (*Zosimus*).⁴ Az 5–7 sorban olvasható nevek (alapvetően *cognomenek*)⁵ a megátkozottakat jelölik. A mágus az ő nevüket (*nomina*)

³ *TitAq* I 271, *TitAq* II 585 és egy katonai diploma: *CIL* XVI 123.

⁴ A külső oldalon egy harmadik változatban jelenik meg (IOSIMVS). Ezt az írásformát értelmezhetjük egyszerű technikai hibának, de ugyanakkor az sem zárható ki, hogy palatalizációs folyamatra utaló jel, vö. J. Herman, *Vulgáris latin*, Budapest, 2003, 40–42. Példák az ellentétes tévesztésre: ZENVARIA pro *Ianuarica* ICVR II 4498; ADZAB pro *Adiabeni* CIMRM I 407. Efféle tévesztésekhez l. Adamik B., Konszonáns i és vele összefüggő palatalizációk pannoniai latin feliratokon, in: Á. Bánki–G. Tillinger (éd.), *Survivance du latin et grammaire textuelle. Mélanges offerts à Sándor Kiss à l'occasion de son 70e anniversaire*, Debrecen, 2011, 53–69.

⁵ *Titus* mint *cognomen* vö. *TitAq* II 571 (*Marcus Aurelius Titus*).

mint listát adja át az alvilági erőknek, hogy az azon szereplők elnyerjék a megrendelők által rájuk kért szenvedést.⁶ E nevek többsége jól ismert és a helyesírásuk nem okozott nehézséget az írnoknak. Egyedül *Alexander* nevében található a hagyományos írásmódhoz képest felesleges *S* az *X* után.⁷ Az *Attanius* név ebben a formában mindeddig csak egy lambaesisi feliraton fordult elő (*CIL* VIII 3042), *Atanius* és *Athanius* változata ugyanakkor gyakori volt.⁸ Származhat az ősi italicus *Attus* névből,⁹ esetleg a Pannoniában is, Aquincumban is adatolt helyi, bennszülött *Atto/Atta* névből,¹⁰ sőt földrajzi névből is képezheték.¹¹

A *Mamanis* alak alanyesetének megállapítása minden kétséget kizáróan nem lehetséges, mivel ez idáig a párhuzamos alakokat sem

⁶ A *nomen* szó használatáról az átoktáblákon, l. D. Urbanová–J. Franek, *Il campo semantico di „nomen” nelle tavole defixionum*, in: *Latin Vulgaire – Latin Tardif XI. Proceedings of the 11th International Conference on Late and Vulgar Latin, 1-5 September 2014, Oviedo*. In print.

⁷ A vulgáris latin jegyeket mutató szövegek visszatérő hibatípusa, mely egyrészt az összetett hangok írásmódjában jelentkező írnoki bizonytalanságot mutatja, később azonban már ezek kiejtésbeli változásának, gyengülésének a tanúja is lehet, azzal hogy hibásan, feleslegesen megerősítve írták. Vö. Herman (2003) 43.

⁸ Italiából, Roma városból, Lusitaniából, Dalmatiából, férfi és női változatokban egyaránt: *Atani*- *AE* 1972, 121 (*AE = L'Année épigraphique*); *AE* 1982, 95; *CIL* I 1792; *CIL* II 6251; *CIL* III 2191; *CIL* VI 12571; *CIL* VIII 26076; *CIL* X 1589; *CILCaceres* 2, 688; *AE* 1987, 301; *AE* 1994, 843; *AE* 1994, 843-844; *SdOstia* 3 p.152 és *Athani*- *CIL* VI 12572; *CIL* IX 338. (*CILCaceres* = J. E. Ortega, *Corpus de inscripciones latinas de Cáceres*, 2. *Turgalium*, Cáceres, 2012. *SdOstia* 3 = M. Floriani Squarciaspino et al. (edd.), *Scavi di Ostia. Le Necropoli 1. Le tombe di età repubblicana e Augustea*, Roma, 1955.)

⁹ vö. *ThLL* I 1169. Egy *Atanius Secundus* (Gaius császár korából) ismert klasszikus szerzőknél: Cassius Dio: *Ἀτάνιος τῆ τῆς Σεκοῦνδος ἱππεὺς* (59,8,3), Suetonius ugyanezt a történetet említi, de nem nevezi néven (*Gaius* 27,2).

¹⁰ *Atta*: *P(ublius) Ael(ius) Atta* (*TitAq* I 261), *Aur(elius) Att(a?)* (*TitAq* I 131), *Atta Bataionis f(ilius) ann(or)um LV negotiator* (*RIU* 156 – *RIU* = *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapest, 1972–); *Attae Nivionis f(ilio) Azalo* (*CIL* III, p. 1985). *Atto*: ... *Martinus at Atto lib(erti) et hered(es)* (*AE* 1986, 573).

¹¹ Plinius említ egy persiai települést e néven (*NH* 6,149: *Homnae et Attanae, quae nunc oppida maxime celebrari a Persico mari nostri negotiatores dicunt*), és Aquitaniában létezett egy *Attanum* nevű kisebb település, melynek késő császárkori korszaka adatolt (ma Saint-Yrieix-la-Perche, <http://imperium.ahlfeldt.se/places/13480>). E nevek nem feltétlenül köthetők össze az *Attanius* személynévvel, ugyanakkor bizonyítják, hogy a szótó településnevekben is előfordulhatott.

sikerült egyértelműen értelmezni. Eddig három hasonló alak bukkant fel a felírtos anyagban, a legközelebbi ugyaninnen Aquincumból ismert (*TitAq* II 737),¹² melyen dativusi kifejezésben szerepel a MAMANI alak: *Val(eriae) MAMANI matri kar(issimae)*. Ugyanígy női nevet takarhat a *CIL* VI 34002 *Gatta Marcanus et Arista MAMANA donarunt monumentum ...*. *Arista* másik nevét a *Mamma* elírásának szokták tekinteni az *ILS* 7934 alapján, de Mommsen szerint lehet egyszerűen az anya szó gyermeknyelvi továbbképzése is.¹³ A *CIL* X 2965 feliratában *D(is) M(anibus) / Sittiae Euthy/ciae libertae / et MAMANI / Sitti Ianuari patro/ni b(ene) m(erenti) f(ecit)* hagyományosan *Sittia Eutychia* libertát *Sittius Ianuarius patronus* anyjaként szokták magyarázni – ismét elírást feltételezve. E két utóbbi előfordulás kapcsán a *Thesaurus Linguae Latinae* Mommsenhez hasonlóan felveti, hogy azok a *mam(m)a* szó mellékalakjai lehetnek.¹⁴ A két újabb aquincumi, biztos olvasat (*Mamani* dativus, *Mamanis* genitivus) III. deklinációs szóra, ragozásra utal, melynek alanyesete továbbra is kérdéses: egyrészt lehet *Maman* (a *Paeon*, *Paeanis* paradigmára), másrészt pariszillaba *Mamanes* vagy *Mamanis* (*Epiphanes*, *Hypanis* mintájára); de tekintettel a sírfelíratra, ahol a MAMANI nőre vonatkozik, nem zárható ki egy olyan lehetőség sem, hogy a *Nice*, *Nicenis*, *Tyche*, *Tychenis* névváltozatok¹⁵ mintájára egy *Mama*, *Mamanis* nevet feltételezzünk, abundánssá vagy vegyes ragozásúvá válva.

Ahogy a másik két aquincumi átoktáblán, itt is vegyesen férfiak és nők viszályába kapunk betekintést. Az *adversarius* szó, valamint a SVRGESERIT igealak helyezi el a táblát egy peres eljárás környeze-

¹² Az *EDH* HD054749 a MAMANI dativus alanyesetét *Mamanaként* jelöli, feltételelesen, egy kérdőjellel a végén. (*EDH* = *Epigraphic Database Heidelberg*. <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>)

¹³ Th. Mommsen, *Gatta und Arista*, in: W. Helbig, *Strena Helbigiana sexagenario obtulerunt amici*, Leipzig, 1900, 198–199. Újabb értelmezésként felmerült, hogy ez a *Mamana* (*CIL* VI 34002), hasonlóan a *Marcianushoz*, valójában *Marciusból* és *Mammiusból* atipikusan képzett, szolgastátuszra utaló nevek.

¹⁴ *ThLL* VIII, 246.

¹⁵ vö. *CIL* 06, 14897 ... *Antonia Stratonice fecit sibi et ... Noniae Stratonicensi filiae suae carissimae*; *CIL* XII 5072 *Dis Manibus Pomponiae Phileni quae vixit ...*

tébe.¹⁶ Származásukra nincs utalás a szövegben, csak *Zosimus*, *Alexander* és esetleg a *Mamanis* genitivusú név utalhat nagyobb lehetőséggel keleti eredetre. Jogállásuk sem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hiszen az egymás után álló nevek valószínűleg egy-egy személyre utalnak, nem *duo/tria nomina*-k, ugyanakkor szabad ember is állhat mögöttük. A *si servus, si liber*¹⁷ formula az egyedüli elem, amely azt sugallja, hogy talán szabadok és rabszolgák egyaránt érintettek voltak az adott eljárásban, hasonlóan az Aq-1-hez, ahol *duo nomina*-val jelölt személyeket és szolgatársakat is megnevez a szöveg.¹⁸ Ez a kifejezés gyakran visszatérő formula a britanniai *prayers for justice* típusú szövegekben, általában akkor használták, ha az adott lopási ügyben az elkövető ismeretlen volt. Az Aq-2 tábla azonban nem ilyen helyzetben született. Ami közös bennük, az az ismeretlen elkövető, melyet itt a *si quis adversarius novus* jelöl, utalva minden olyan személyre, akiről pillanatnyilag még nem tudnak, az eljárás során csak később bukkanhat fel. A *si servus si liber* formula által elválasztott, két nagyon hasonló megfogalmazás (*quicumque adversarius surrexerit*¹⁹ és *si quis adversarius surrexerit*) közötti különbséget éppen az ismeretlen elkövetők jelentik. Az első kifejezés azokat takarhatja, akik már ismertek, biztosan részt vesznek a bírói eljárásban. Ide tartoznak a név szerint említett megátkozottak és esetleg azok is, akik hiányoznak ugyan a listáról, de már belekeveredtek az ügybe. A másik kifejezés pedig előre megátkoz mindenki mást, akik majd csak később jelennek meg. Ez a megfogalmazás erős párhuzamot mutat az Aq-3-mal, ahol előre megátkozzák azokat, akik

¹⁶ A SVRGESERIT-hez vö. Barta (2016) 86, 21. jegyzet. Az *adversarius* jelentését a *ThLL* I, 843–844 átvitőköz-ként adja meg.

¹⁷ Formailag, a SERVOS O-ja valószínűleg az -VVS végű szavak hagyományos írásmódjának tekinthető. Ugyanakkor a LIBERI végén látható I inkább technikai hibaként értelmezendő, talán tévesen másoltak át egy szövegtagoló elemet a pizkozatról, ugyanis láthatóan távolabb áll az előtte és utána lévő betűtől is.

¹⁸ Vö. Aq-1: a római névadási szokásoknak megfelelően, *Gaius Mutilius* és *Iulia Nissa* jó eséllyel szabad ember volt, míg az átkozók között szolgatársakat (*coservos*) említene.

¹⁹ *Quicumque* valójában QVICVNQVA formában írva: az *a-e* tévesztés itt valószínűleg az *-a-* végű névmások számlájára írható (*quidam, quisnam, quispiam* és *quisquam*); ATVERSARIVS hiperkorrekciójához l. Barta (2016) 86, 24 j.; SVRGESERIT-hez l. Barta (2016) 86, 21. jegyzet.

esetleg ellenátkot rendelnének (*qui tibi antepistulam adferent*). A *si servus si liber* formula ezért inkább a második kifejezéshez köthető, noha szövegbeli elhelyezése alapján, a britanniai példák szerint,²⁰ inkább az elsőhöz értendő.

2. Megszólított istenségek

Az Aq-2 táblán ugyanazokhoz az istenekhez fordulnak, mint az Aq-3-on. A belső oldalon kétszer szólítják meg *Dis Patert* és párját, *Aeracurát*: a 2. sorban EACVRA olvasható, technikai hibaként értelmezhető hiányzó R-rel, de lejjebb már helyesen ERACVRA; a 3–4. sorban ITOPATR/I ugyanazt az alakot mutatja, mint az Aq-3-on, ismeretlen okból hiányzó D-vel,²¹ az oldal alján már csak PATRI-ként említik, *Dis*, pontosabban *Diti* előtag nélkül. Az Aq-3 istenhármasának harmadik tagja, *Mercurius* csak a külső oldalon szerepel.

Az istennevek a hibás alakok ellenére mindkétszer igei vonzatnak tűnnek (2. sor: *rogat*, 11–12. sor: *rogamus*). A 2. sor végén, 3. sor elején a belső oldal egyetlen olyan része található, ahol a látható betűk, betütöredékek nem adnak ki értelmes latin szót (ETI/ET). Párhuzamok alapján és betűtévesztéseket feltételezve e helyre leginkább *et petit* konjektúrát lehet javasolni.²² A *rogo* vonzata normatí-

²⁰ dfx 3.2/10 ... *qui caracallam meam involaverit, si vir si femina, si servus si liber, uti eum dea Sulis maximo leto adigat*. dfx 3.2/24 ... *qui mihi fraudem fecit, si vir si femina si servus si liber, nisi se reagens istas species adtemplum tuum detulerit*. (dfx = A. Kropp, *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*, Speyer, 2008.)

²¹ ITOPATER alakról I. Barta (2016) 87–88. – Az esetleges *Ditopater* ‘alvilág atyja’ összetételhez kiegészítésül: Noha a *Dis* szó önállóan használva *Dis Paterre*, a görög *Plutóna* vonatkozik, előfordul alvilág jelentésben is, vö. *hostes ab imo conditi Dite exeunt* (Sen. Tro. 432), *umbrae / non tacitas Erebi sedes Ditisque profundi / pallida regna petunt*. Itt *Dis* az elvontan értelmezett *Erebus*szal van párhuzamba állítva).

²² Az irodalmi és feliratos anyag is arról tanúskodik, hogy e két szót nagyon gyakran használták együtt: ... *id sibi ut donaret rogare vel vehementissime petere coepit* ... (Cic. Verr. 4,66); feliratokon: ... *a vobis optimi municipes peto et rogo per salutem sacratissimi principis Antonini Augusti Pii* ... (2. sz. közepe; AE 1894, 00148); ... *rogo et peto omnem clerum* ... (CIL 05, 02305); ... *bene merenti fecit et petit et rogat uti loc(us) ei reservetur* (ILCV 04879); átoktáblán: ... *rogo et peto magnam*

van accusativus, a *peto*-é accusativus és bizonyos jelentésekben *ab* prepozíciós szerkezet. Mindkét ige után főként konszekutív mondat szokott állni, kötőszó nélkül, illetve vagy *ut*-tal, vagy *ne*-vel bevezetve. Ami az istenneveket illeti: *Aeracura* itt alakilag nominativus–ablativus, de nem jelölt szövegi *m*-mel akár accusativus is lehet. Az ITOPATRI, valamint PATRI formák tisztán dativusok, vagy *i-e* tévesztéssel ablativusnak is tarthatóak. Egyszerre e két mondatot, melyben az istenekhez fordulnak, csak többfajta tévesztés, hiba feltételezésével lehet megérteni. A *rogo* főként az átoktáblák tanúsága alapján dativusi (ablativusi) vonzattal is előfordulhatott.²³ Ha csak önmagában tekintenénk az első mondatot, egyszerűen megmagyarázhatóak lennének az istennevekben látható tévesztések. Az első állítmány a *rogat*, az ERACVRA alak ennek van alárendelve, mely itt accusativusi funkcióban áll, nem jelölt *m*-mel. Az ITOPATRI alak a *peto*-tól függ, a normatív *ab* prepozíció helyett pusztán esetben (dativus, illetve akár ablativus is lehet).²⁴ A zárómondatban azonban csak egy állítmány szerepel (*rogamus*), így mindkét istennév ettől függ. Ezek alapján úgy tűnik, amennyiben a *peto* itt nem csak véletlenül maradt ki, hogy a *rogo* és a *peto* igének ugyanaz a vonzata. A két szó hasonló jelentése miatt a vonzatuk azonossá vált. Teljes írno ki bizonytalanság tükröződik a függő esetek sajátos, de mindenképp következetes használatában.

Ami e két mondat második felét illeti: mind a *rogo*, mind a *peto*-tól függhet felszólítás, célzatos tárgyi mondatként, coniunctivusi állítmánnyal. Ennek csak a második mondat tud eleget tenni, az ATSTVDIAS szóval. Minden bizonnyal a *studeo* ige egy alakját láthatjuk benne. Az AT értelmezéséhez az aquincumi táblákon több helyen előforduló *ad* prefixum tévesztése lenne az első lehetőség, de

virtutem vestram ... (AE 2008, 223); ... *vos precatur et petit rogat vos numina ...* (AE 2007, 260).

²³ DIONISIA DENATIAI ANCILLA ROGAT DEIBVS ... (dfx 2.2.3/1); TIBI ROGO METVNVS ... (dfx 3.14/3) és egy nagyon késői, 8. századi britanniai feliratról: ... ROGO OMNIBVS AMMVLANTIBVS IBI EXORENT (CIIC 1, 427 - CIIC = R. A. S. Macalister (ed.), *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum* 1-2, Dublin, 1945–1949).

²⁴ Herman (2003) 45–53.

az **adstudeo* igének eddig nem adatolt párhuzama.²⁵ A minél kevesebb javítás elvét követve az *at* kötőszó is elképzelhető e szöveggörnyezetben, minthogy bevezethet őhajt, kívánságot, parancsot, kérést.²⁶ Tekintettel azonban a párhuzamokra és a feljebb említett leggyakoribb szerkesztésekre, leginkább az *ut* kötőszó várható e pontra (mely a *rogamus* célzatos tárgyi mellékmondatát vezetné be, a *studeo* igével). Bár jól olvashatóan AT szerepel a táblán, a két betűt könnyen összekeverhették, és e téves alakban másolhatták át a piszkozatról.

Normatívan a *studeo* vonzata dativus. Szövegünkben jelentésileg, tartalmilag az ige vonzata a *nomina*, noha a *rogamus* közelsége folytán ahhoz egyeztettek (kevésbé valószínű, hogy stíluseszköznek szánt *apokoinu* lenne, inkább beszélt nyelvi felületességet tükröz).²⁷ Az első mondat szerkezete hasonló, ám innen hiányzik a mellékmondat, csak az átok legvégére helyezett *studeas*ból derül ki, hogy az átok megrendelői valójában mit kérnek. Ennek hiányában az első mondat akár félreérthető is lehetne. A *rogo*, illetve *peto* kettős tárggyal általános jelentése: „kér valamit valakitől”. Itt azonban nem erről van szó, nem elkéri az alvilági istenektől a névlistát, hanem éppen ellenkezőleg, azt kéri, hogy foglalkozzanak ezekkel a nevekkal, személyekkel, akiket e listán átadnak nekik.²⁸

²⁵ A jellegzetes e-i tévesztéssel vagy konjugációcserével (*studio studēre pro studeo studēre*), és *at-* pro *ad-* ATVERSARIVS alakjaiban, vö. feljebb.

²⁶ *At te Iuppiter et dique omnes perdant* (Pl. Ps. 836–7); *at di deaeque dentibus tuis escam negent* (Priap. 78,1).

²⁷ Figyelembe véve a dfx 1.4.4/8–1.4.4/12 átoktáblákat (*Bona pulchra Proserpina, Plutonis uxor, sive me Salviam dicere oportet. Eripias salutem, corpus, colorem, vires, virtutes Ploti, tradas Plutoni viro tuo ...*), egy teljesen más értelmezés is felmerülhet e két mondat kapcsán, mely egyelőre további vizsgálatot igényel. A párhuzamos hely alapján az is elképzelhető, hogy a megrendelők itt is *Aeracurát* kérték meg, ajánlja párja, az alvilág urának figyelmébe az ellenfeleiket: ... *rogamus Aeracuram: Patri eorum nomina at studeas*. Ebben az esetben a *studeas* alanya *Aeracura* lenne, mely így inkább eleget tesz az egyes számú igealaknak, nem pedig egyszerre ketten, *Dis Pater* és *Aeracura*. „Kérjük *Aeracurát*: ajánld (*Dis*) *Pater* figyelmébe azok nevét is!” (Köszönöm Daniela Urbanovának, hogy felhívta a figyelmemet a dfx 1.4.4/8–12. számú átoktáblákra.)

²⁸ Hasonló gondolat figyelhető meg más átoktáblákon a *mando*, *defero*, *mitto*, *do*, *lego*, *recipio* használatában a *nomen* szóval együtt: *Nomina data, delata, legata ad inferos, ut illos per vim corripiant*, dfx 5.1.4/7; *Haec nomina hominum et equorum, quae dedi vobis, cadant*, dfx 11.2.1/10; *Dis inferis, vos rogo ut recipiatis nomen*

Összegezve a fentieket, az Aq-2 átoktábla belső szövegét a következő formában állítanám helyre:

- 1 Claudia, Flavia, 'Z=S'o-
- 2 simus <A>eracura<m> rogat et p[e]-
- 3 t'i=E't (?) sibi Zosimus <a> <D>it'e=o' Patr-
- 4 'e=I' ea nomina, qu<a>e vobis
- 5 do: Titi, Alex{s}andri, Candi-
- 6 di, Mamanis, Marcellini
- 7 qui et Attanii, Marciani,
- 8 quicunqu'e=A' a'd=T`versarius
- 9 sur`rex=GES`erit, si serv`u=O`s, si li-
- 10 ber{i}, si qui a'd=T`versarius
- 11 sur`rex=GES`erit novus, roga-
- 12 mus <A>eracura<m>, Patr'em=I' eo-
- 13 ru<m> nomina at (=ut?) stud'e=I'as.

A normatív szöveg epigráfiai jelek nélkül:

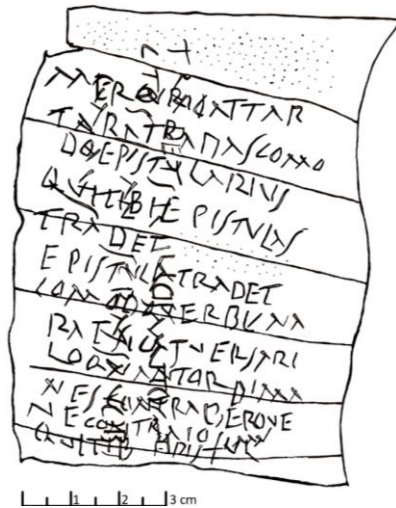
Claudia, Flavia, Zosimus Aeracuram rogat et petit sibi Zosimus a Dite Patre ea nomina, quae vobis do, Titi, Alexandri, Candidi, Mamanis, Marcellini qui et Attanii, Marciani, quicumque adversarius surrexerit, si servus, si liber, si qui adversarius surrexerit novus, rogamus Aeracuram, Patrem eorum nomina: at (ut?) studeas.

A fordítás:

Claudia, Flavia, Zosimus kéri *Aeracurát* és *Zosimus* magának még *Dis Patert* a következő nevek ügyében, melyeket nektek most átnyújtok: *Titus, Alexander, Candidus, Mama(?)*, *Marcellinus*, akit még *Attanius*nak is neveznek, *Marcianus*, és aki csak ellenfélként lép majd fel, akár szolga, akár szabad. Ha valaki új ellenfélként lép majd fel, kérjük *Aeracurától* és *(Dis) Patertől*, hogy foglalkozz a nevükkel.

Luxiae, dfx 2.2.2/1; Helenus eius nomen inferis mandat, dfx 1.4.4/1; nomen delatum, dfx 1.5.3/1.

III. A külső oldal

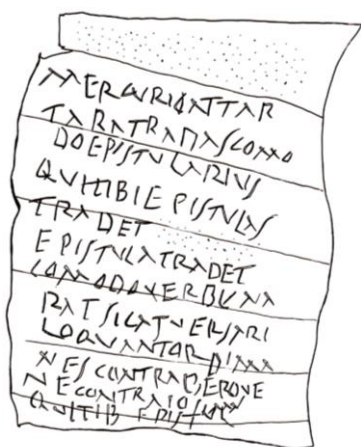

4. kép. Az Aq-2 külső oldala (Barta A. rajza)

A külső oldalon noha csak három helyen hiányoznak betűk, ezek híján a szöveg értelmezése komoly nehézségekbe ütközik, és nem teszi lehetővé, hogy az átoktábla két oldalán olvasható szöveget minden kétséget kizáróan egymáshoz kössük. Ugyanakkor két okból kifolyólag mégis valószínű, hogy egybetartoznak: egyrészt az Aq-3 tábla istenhármasa (*Dis Pater, Aeracura, Mercurius*) az Aq-2 táblán is megjelenik, de míg *Dis Pater* és *Aeracura* a belső oldalon, *Mercurius* a külsőn. Továbbá, az istenségeknél maradva, az Aq-3 Hallgatag Istennőjét (*Muta Tacita*) és alvilági árnyait (*Di Manes*) itt is megszólították – vagyis az Aq-3 összes istene megjelenik az Aq-2-en, de a két oldalon szétosztva. Másrészt a belső oldalon kétszer is felbukkanó *Zosimust* a külső oldalon is megemlíti, igaz ugyan, hogy *IOSIMVS* formában.²⁹

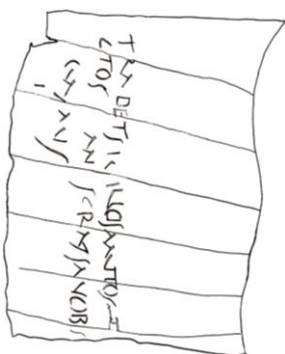
A következőkben csak a biztonsággal értelmezhető szövegrészeket tárgyalom.

²⁹ Vö. 5. jegyzet.

- 1 [-----]
- 2 MERCVRIOATTAR
- 3 TARATRADASCOMO
- 4 DOEPISTVLARIVS
- 5 QVITIBIEPISTVLAS
- 6 TRADET [-----]
- 7 EPISTVLATRADET
- 8 COMODOVERBISNA
- 9 RATSICATVERSARI
- 10 LOQVANTORDIMA
- 11 NESCONTRABEROVE
- 12 NECONTRAIOSIMV
- 13 QVITIB[-]EPISTVLA

5. kép. Az Aq-2 külső oldala, álló szövegmező (Barta A. rajza)

- 14 TRADETSIC ILLOSMVTOS [TA]
- 15 C[-]TOS [-]ANESCRASSAVOB[-\$]
- 16 [-]GAMVS

6. kép. Az Aq-2 külső oldala, fekvő szövegmező (Barta A. rajza)

Az első sor az összehajtott tábla egyik külső oldalán állt, a betűk mára szinte teljesen megsemmisültek, noha elképzelhető, hogy idővel sikerül kiolvasni. A 2. sorban *Mercurius* szerepel, dativus-ablativusi végződéssel. Öt követi egy prepozíciós szerkezet (*ad Tartara*).³⁰ Mind *Mercuriust*, mind a *Tartarust* említi az Aq-3 is,

³⁰ Az *ad* ismét AT-nak írva, mint a többször említett ATVERSARIVS-ban.

közel egymáshoz. Az első sor nélkül azonban problémás eldönteni, hogy e szavak vajon együtt tartoznak az első meglévő ígéhez (*tradas*), vagy nem. A *trado* ugyanis állhat dativusszal és *ad* előjárószerű szerkezettel is.³¹ Ez alapján tehát a két értelmezési lehetőség a következő: a *Mercurio* alak az első sorban álló ige vonzata, (hozzá címezik az átoktáblát), csak *ad Tartara tradas* tartozik össze: „... *Mercurius*nak. Add át az alvilágnak”. Másrészt valaki másnak címezték az átkot, például egy *nekydaimón*nak, a sír halottjának, halotti szellemének,³² hogy „add át *Mercurius*nak az alvilágban”. A párhuzamok alapján ez utóbbi kevésbé valószínű. Egyrészt a latin nyelvű átoktáblákon a halottak pusztán a kért büntetés analógiájaként jelennek meg,³³ szemben a görög nyelvű mágikus papiruszokkal, melyekben a halott szellemét a megrendelő ellenfeleivel szemben különféle kegyetlen dolgokra szokták felkérni. Továbbá, az *epistularius* szó jobban elképzelhető a hírvivő, küldönc *Mercurius* jelzőjeként, noha eddig még nem fordult elő a forrásokban. Magát a szót hagyományosan a jóval gyakoribb *epistularis* szó változatának szokták tartani, de mindkettő pusztán a 4. századtól, a késői korokban terjed el.³⁴ Ha elfogadjuk a régészeti datálást, a 2–3. századot, ez az átoktábla jelenti a szó első előfordulását, csakúgy, mint a *Tricerberus* esetében az Aq-3.³⁵

A 8 sorban a *verbis* szó végén a betűk megformálása elnagyolt, eltér az előzőektől, de párhuzamok alapján a helyessége joggal feltételezhető.³⁶ A sor végén kezdődő *nar<r>at* alak nyelvtanilag és paleográfiaiilag is alátámasztható, csupán az kérdéses, hogy a *verbum*nak mely alakját használták. Egyes számú accusativusa (ez esetben hiányzó szóvégi *-m*-mel) pusztán negatív kifejezésekben

³¹ Hasonló szerkesztés: *Furtim igitur dant Mercurio mandata ad Iovem / adflictis ut succurrat* (Phaedr. I,2).

³² A *nekydaimón*okról I. Németh Gy., *Hulladémon, ne légy engedetlen! Ókor*, 2009/3-4, 55–59.

³³ Jól ismert példa: *Quomodo mortuus, qui istic sepultus est, nec loqui ne sermonari potest, sic Rhodine apud Marcum Licinium Faustum mortua sit...* (dfx 1.4.4/3)

³⁴ J. N. Adams, *Social Variation and the Latin Language*, Cambridge, 2013, 543.

³⁵ Vö. *ThLL*. A *Tricerberus*hoz, I. Barta (2016) 88–89.

³⁶ Köszönettel tartozom Dr. Sara Chiarininek (Universität Magdeburg), aki egy levélváltás során megosztotta velem, hogy a 8–9. sor törésénél álló betűkben felismerte a *nar<r>at* alakot.

fordul elő.³⁷ Többes számú accusativusa sokkal inkább elképzelhető lenne, de írásképileg nem magyarázható. A betűformálás leginkább a *verbis* alakot takarhatja.³⁸ E megfogalmazás egy megerősített kifejezésként értelmezhető: az átoktábla célja az elnémítás, a beszéd képességének elvétele. A *similia similibus (quomodo³⁹ verbis narrat, sic adversarii⁴⁰ loquantur)* úgy nyeri el teljes értelmét, ha a mondat alanyának az *epistulariust* feltételezzük. Ő az a halott, akinek a sírját megbolygatták és rejtették el benne a táblát. A rituálé során őt utasíthatták, hogy közvetítse az alvilági erők felé az elnémítandó ellenfelek nevét. A hasonlat ilyen körülmények között a halottra, a már néma közvetítőre utal.⁴¹ A *Di Manes* „alvilági árnyak” hasonlóan az Aq-3-hoz itt is nevek elé beszúrva állnak. A megrendelői kör egyik tagja a *contra* után olvasható BEROVENE. Ennek a legkézenfekvőbb normatív változata *Beroe* lehetne, egy feleslegesen beszúrt V-vel. Az accusativusi funkcióban álló névalak talán a *Mamanis*nál ismertetett képzésfajták egyikét, a *Tyche*, *Tychenis* és *Nice*, *Nicenis* paradigmáját mutathatja. Ugyanakkor, bár kevésbé valószínű módon, a 11. sor elején lévő NE tartozhat az utána következő *contra Iosimum*-hoz is, „ne Zosimus ellen”.⁴² Az utolsó mondat nem szakad félbe, hanem az írnok balra elfektette a lemezt, és úgy folytatta a szöveg felrovását, a *qui tibi epistulas tradet* immár harmadik ismétlését. A fekvő szövegmező egyetlen olvasható részét

³⁷ Cic. *Clu.* 185: *de eo quod quaerebatur verbum nullum fecit?*

³⁸ *epistula narrare* cf. Cic. *Ad fam.* 2,5; Plin. *NH Praef.* 1,1; *voluminibus narrare* Vell. 2,114,4.

³⁹ COMODO pro *quomodo*: e visszatérő vulgáris latin tévesztés bizonyítja a [k] utáni félhangzó [w] gyengülését, csakúgy mint a 3. sorban. Herman (2003) 44. A QV-C konfúzióra az Aq-3 táblán is adatolt. (CVI pro *qui*, CVOMODO pro *quomodo*).

⁴⁰ ATVERSARI pro *adversarii* csak egy I-vel és a visszatérő AT- pro *ad* tévesztéssel.

⁴¹ Nagyon közeli párhuzamot mutat: dfx 1.4.4/3: *Quomodo mortuus qui istic sepultus est nec loqui nec sermonari potest sic Rhodine apud Marcum Licinium Faustum mortua sit nec loqui nec sermonari possit.* („Ahogyan a halott, aki itt van eltemetve, már nem tud szólni és beszélni, úgy legyen Rhodine is halott Marcus Licinius Faustus előtt, és ne tudjon szólni, se beszélni.”)

⁴² *Zosimus* a belső oldal átkozója. Ha e két személy ugyanaz, akkor érthetetlen, miért pont *ne* ellene beszéljenek meggyengítve az ellenfelei.

az első sor jelenti: *sic illos mutos ta/citos*. A két utolsó szó legegyszerűbben *vobis rogamus*nak egészíthető ki, ezzel újabb példát kaptunk a *rogo* dativusi vonzatához.

Összegezve a fentieket, az Aq-2 átoktábla külső oldalán olvasható szövegét a következő formában állítanám helyre:

1 [-----]
 2 Mercurio a`d=T` Tar-
 3 tara tradas `qu=C`omo-
 4 do epistularius,
 5 qui tibi epistulas
 6 tradet
 7 epistula<s> tradet
 8 `qu=C`omodo verbis na-
 9 r<r>at sic a`d=T`versari
 10 loquant`u=O`r Di Ma-
 11 nes contra Bero{v}e-
 12 ne<m> contra `Z=I`osimu<m>
 13 qui tib[i] epistula<s>

 14 tradet sic illos mutos [ta]-
 15 c[i]tos [m]anes CRASSA vobis
 16 [ro]gamus

A normatív szöveg epigráfiai jelek nélkül:

... Mercurio. Ad Tartara tradas quomodo epistularius, qui tibi epistulas tradet ... epistulas tradet quomodo verbis narrat, sic adversarii loquantur di manes contra Beroen, contra Zosimum, qui tibi epistulas tradet, sic illos mutos tacitos manes ... vobis rogamus.

... Mercuriusnak. Add át a Tartarosnak mint levélhordó, aki neked levelet visz ... levelet visz, ahogyan ő beszél, úgy beszéljenek az ellenfeleink, alvilági árnyak, Beroe ellen, Zosimus ellen, aki neked levelet ír, úgy őket hallgataggá és némává, árnyak ... kérünk titeket.